

Забезпечення музичного сенсорного розвитку молодших учнів засобами шкільних підручників

Характеризується змістовий та процесуальний потенціали підручників з музики в забезпеченні слухового сенсорного розвитку молодших школярів.

Ключові слова: підручник, текст, ілюстрація, вправа; музичне слухове сприймання; властивості музичних звуків: висота, тривалість, гучність, тембр; молодші школярі.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Створення ефективної системи музичного сенсорного розвитку молодших учнів обов'язково передбачає аналіз підручників з музики для початкової школи, оскільки саме в них подані найголовніші відомості про властивості музичних звуків та змодельовані способи обстеження багатьох музичних явищ.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... У сучасній методиці початкового навчання знайшли висвітлення певні теоретико-практичні аспекти ознайомлення молодших школярів з елементами музичної мови (Е. Абдуллін, Н. Бергер, Н. Гришанович, О. Гумінська, Р. Дверій, Е. Ізмаїлова, Д. Кабалевський, Я. Кушка, О. Лобова, В. Лужний, Л. Масол, М. Сидір, Т. Наземнова, В. Островський, Ю. Очаківська, Г. Падалка, Е. Печерська, Ю. Поплавська, О. Просіна, О. Ростовський, Т. Рижова, Л. Хлебникова, Л. Школяр та ін.). Разом з цим, формування в учнів музичних сенсорних умінь засобами шкільних підручників потребує подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті... **Мета статті** полягає у виявленні можливостей підручників з музики для школи I ступеня щодо вдосконалення слухової перцепції молодших школярів.

Виклад основного матеріалу... Підручковий ресурс розвитку слухового музичного сприймання проаналізуємо на прикладі навчальних книг з музики, розроблених О. В. Лобовою [3; 4; 5]. Змістовий компонент цих підручників досить широкий і спрямований на формування в учнів початкової школи системних еталонних уявлень про класифікацію звуків на шумові й музичні (вокальні та інструментальні), які додатково розрізняються за такими властивостями, як висота, тривалість, гучність і тембр.

Ретельно представлений також матеріал про подальші класифікаційні та серіаційні впорядкування музичних звуків. Так, звуковисотні відношення, які ми відносимо до серіаційних, розкриває інформація про музичний звукоряд – висхідний, низхідний, на одній висоті, хвилеподібний; інтервал, тобто відстань між звуками різної висоти; гаму як частину звукоряду в межах октави; діапазон звуків мелодії; регістри звучання – нижній, середній, верхній; музичні лади – мажорний та мінорний, у яких поступове збільшення висоти звуків задається певним складом інтервалів (наприклад, у мажорі: *два тони + півтон + три тони + півтон*); явище альтерації – підвищення або зниження висоти звуку на півтону.

Серіацію музичних звуків за їхньою тривалістю подано в навчальних книгах такими усталеними відношеннями: дві восьмі тривалості звука складають одну четвертну, дві четвертні – одну половинну, дві половинні – одну цілу (або: одна ціла тривалість містить дві половинні, чотири четвертні, вісім восьмих). До того ж у підручнику введений матеріал про ритм: чергування звуків та пауз різної тривалості; пульсацію сильних (наголошених) і слабких (ненаголошених) долей; метр, тобто чергування сильних і слабких долей, його основні різновиди – дводольний, тридольний, чотиридольний; метроритм як поєднання метру й ритму; темп музичного твору з такими його градаціями: повільні темпи – спокійно (*adagio* – адажіо), широко (*largo* – ларго), протяжно (*lento* – ленто); помірні темпи – стримано (*moderato* – модерато), помірно (*andante* – анданте), швидше за анданте (*andantino* – андантино); швидкі темпи – граціозно (*allegretto* – алегрето), швидко (*allegro* – алєгро), дуже швидко (*presto* – престо); різний ступінь прискорення темпу: більш рухливо (*piu mosso* – п'ю моссо), з прискоренням (*accelerando* – ачелерандо), з рухом (*con moto* – кон мото) та його уповільнення: менш рухливо (*meno mosso* – мено моссо), з уповільненням (*ralentando* – ралентандо), із затримкою (*ritenuto* – ритенуто).

Містять навчальні книги й відомості про динамічні відтінки музики, які репрезентовані у вигляді серіаційних рядів поступового зростання сили звучання (*crescendo* – кресцендо): дуже тихо (*pp* – піанісимо), тихо (*p* – піано), помірно тихо (*mp* – мецо-піано), помірно голосно (*mf* – мецо-форте), голосно (*f* – форте), дуже голосно (*ff* – фортисимо) або спадання гучності в зворотному порядку (*diminuendo* – дімініуєндо).

Розбіжності в тембровому забарвленні музичних звуків розкриваються в інформації про класифікаційні різновиди співочих голосів – чоловічі (бас, баритон, тенор), жіночі (контральто, мецо-сопрано, сопрано) та дитячі (альт, дискант); розподіл хорів на однорідні та мішані; звучання багатьох музичних інструментів – ударних, духових і струнних, шумових і мелодичних; дерев'яних та металевих духових, щипкових, клавішних і смичкових струнних, а також специфіку різноманітних оркестрів –

симфонічного, духового, камерного, струнного, народних інструментів, шумового, електромузичних інструментів, естрадного.

Формування способів обстеження музичних звуків забезпечується засобами підручників шляхом організації специфічної навчальної діяльності, до основних видів якої належать слухання музичних творів; вокально-хорова робота, у тому числі – сольфеджування; гра на дитячих музичних інструментах; створення мелодій тощо.

Зауважимо, що матеріал, який сприяє формуванню в молодших школярів умінь розрізняти музичні звуки, рівномірно зосереджений у підручниках для другого та третього років навчання й у дещо зменшеному обсязі – для 4 класу.

Розглянемо потенційні можливості текстів, ілюстрацій і вправ навчальних книг щодо вдосконалення музичного сприймання молодших учнів.

Найхарактернішою ознакою текстів аналізованих підручників, за якою вони помітно відрізняються від усіх інших, є віршована та казкова форма більшості інформаційних повідомлень. Суттєво посилюючи емоційність навчання, такі тексти, тим не менше, є основними або додатковими за дидактичною функцією, досить об'ємними, мають чітку теоретико-пізнавальну спрямованість, доповнюються стислими узагальненнями у вигляді правил з рубрик „Вивчи, запам'ятай” та „Словничок”, містять малюнки. Зазвичай тексти супроводжуються попередніми завданнями, які концентрують увагу молодших школярів на певних музичних явищах (прочитай вірш і знайди всі „музичні слова”; прочитай текст і доповни його звуками лісу; послухай вірш і додай останнє слово; послухай казку про ноти, прочитай текст і знайди в ньому назви духових інструментів), та запитаннями чи завданнями щодо усвідомлення учнями отриманої інформації (поміркуй, як називається музика для співу із супроводом; які звуки наповнюють лісову тишу?; про які властивості музичних звуків ідеться?; відшукай у вірші слова, що вказують на гучність звучання; знайди у вірші назви тривалостей; пригадай, які звуки називають музичними, які властивості вони мають?; які звуки називають шумовими?, наведи приклади).

З'ясування особливостей ілюстрування навчальних книг з музики розпочнемо з виявлення основних видів унаочнення. На нашу думку, їхнє розмаїття можна згрупувати таким чином: предметні та сюжетні малюнки, схеми, символічні ілюстрації.

До предметних належать зображення а) тварин, птахів, комах, меблів, побутових приладів, рослин, природних явищ; призначенням цього ілюстративного матеріалу є узагальнення в учнів уявлень про шумові (немузичні) звуки оточення; б) людей і казкових героїв, які співають або музикують, музичних інструментів як джерел вокальних та інструментальних звуків різного тембру й висоти; в) фортепіанної клавіатури – своєї моделі звуковисотного ряду, діапазону та регістрів звучання.

Цікавими є сюжетні ілюстрації підручників. За їхньою допомогою моделюються різні музичні явища, наприклад: розбіжність звуків за висотою („співають” виконавські дуети у складі kota й собаки, ведмедя й миші) [3, с.107], рух мелодії (стилізовані персонажі „крокують” по сходах у різних напрямках) [3, с.78, 114], зміна динаміки звучання (до казкового героя наближається поїзд та віддаляється від нього) [3, с.88], співвідношення звуків різної тривалості (розподіл яблука на дві, чотири, вісім рівних долей) [3, с.97].

Схематична наочність спрямована в основному на відображення звуковисотних і метро-ритмічних властивостей музики, до того ж більшість зображень одночасно моделюють ці якості. Прикладом таких схем може бути запис „дробинкою” поспівок з додатковими різновеликими позначками, які моделюють тривалість окремих звуків (сніжинки – ялинки, листочки – їжачки, квадрати – прямокутники, дзвіночки різного розміру тощо) [3, с.57, 80, 117]. Навчальні книги вміщують також ілюстрації, у яких виражений виключно ритмічний рисунок мелодії: смужка, розподілена на частки різної довжини з поскладовим підписуванням тексту або рахунком тривалостей (раз – і, два – і, три – і, чотири – і) [3, с.62, 99]; ланцюжок геометричних фігур – трикутників і кругів, які віддзеркалюють пульсацію сильних та слабких долей з виділенням акцентованого звука [4, с.23], схема відбивання музичного метра помахом руки (тактування) з відповідною лічбою [4, с.33].

Слід зазначити, що схематичні унаочнення забезпечують послідовну підготовку молодших школярів до засвоєння нотного запису як своєї музичної мови, графічними елементами якої є універсальні символи – нотний стан, ноти, паузи, скрипковий та басовий ключі, знаки альтерації, гучності, дихання, репризи, закінчення твору тощо. Символічні ілюстрації у вигляді нотного запису дозволяють моделювати майже всі властивості музичних звуків: їхня висота відображається місцем положення ноти на нотоносці, регістри звучання визначаються певними ключами, мажорний або мінорний лади – знаками альтерації; тривалість звучання передається кольором ноти (чорна, біла) та формою її штапиля, ритмічний рисунок окреслюється розміром – позначкою кількості та тривалості долей у одному такті (дві чверті, три чверті, чотири чверті, шість восьмих та ін.); гучність музики задається початковими буквами назв динамічних відтінків і спеціальними знаками зростання та спадання сили звучання. Звичайно, засобами нотного запису важко передати особливості тембрового забарвлення музичного твору, але спостереження учнів за партитурою, у якій виокремлюються партії ритмічного супроводу для різних

інструментів – барабана, маракасів, трикутника, металофона та ін. з їхніми предметними зображеннями [4, с.35, 43], активізує певною мірою відповідні слухові уявлення.

За функціональним призначенням ілюстрації підручників з музики ми розподіляємо на обслуговуючі та провідні. У першому випадку наочні зображення є компонентом текстів і вправ, вони конкретизують чи пояснюють головну вербальну інформацію. У другому випадку унаочнення мають самостійний статус, є матеріалізованими носіями властивостей музичних звуків, часто виокремлюються розповідним або питальним заголовком (Позначаємо динаміку; Що може мелодія?; На що схожі їх тембри?; Стародавні ударні; Інструменти-саморобки), характеризуються наявністю власного словесного супроводу з такими елементами: а) визначення перцептивного завдання (розглянь малюнок, знайди та опиши звуки тиші: лісові, шкільні, домашні; розглянь малюнки і уяви, як звучить те, що на них зображено; скажи, про які властивості музичних звуків нагадали тобі ці малюнки); б) формулювання запитань щодо розуміння школярами змісту зображення (чи правильно позначені на малюнках високі голоси скрипковими ключами, а низькі – басовими?; подумай, у якого з цих інструментів найвищий голос, а в якого найнижчий?; на яких із цих інструментів можна зіграти акорд, а на яких – лише мелодію?). До провідних віднесемо також ілюстрації, призначенням яких є фіксування узагальнень. Зазвичай вони розміщуються після правил, виділяються рубрикою „Вивчи, запам’ятай”, мають чіткі, стислі словесні пояснення [4, с.67].

Навчальні завдання в підручниках, що аналізуються, представлені питаннями, вправами, іграми й навіть музичними експериментами. Незалежно від характеру дидактичної мети (у питаннях і вправах вона задається прямо, а в іграх і експериментах – непрямо, у цікавій або пізнавальній формі) завдання обов’язково вміщують слухову перцептивну дію з розрізнення музичних звуків. Відповідно до способу виконання цих сенсорних операцій можна виокремити такі типи навчальних завдань: а) відтворення властивостей музичних звуків, в основному – звуковисотних і метроритмічних (прослухай пісні, проплескай музичний пульс, підспівуй; простукай ритм зі співом і без співу; послухай фрагмент твору М. Равеля і простукай ритм болеро; виконай пісню в супроводі шумових ударних інструментів; спробуй скласти мелодію і заспівати поспівку соло); б) ідентифікація музичних звуків, фраз, творів (заграй одночасно обидві ноти *до* і послухай, як звучить октава; знайди однакові фрази пісні; спробуй упізнати пісню за нотним записом; чи є в музичних творах поступові зміни темпу – прискорення чи уповільнення?; добери метричну схему до кожного з прослуханих творів; розглянь схеми тактування, яка з них відповідає руху менуета?); в) класифікація музичних звуків за їхніми властивостями (у якому темпі звучить твір: швидкому, повільному або помірному?; у якому метрі звучить музичний твір: дводольному чи тридольному?; який хор виконує твір: дитячий, жіночий, чоловічий?; який твір звучить у супроводі, а який – а капела?; спробуй визначити на слух, які струнні щипкові інструменти звучать у цих творах); г) серіація звуків за висотою, тривалістю, силою (заграйте на фортепіано та заспівайте гаму *до мажор*: спочатку висхідну, а потім низхідну; спробуй виконати „Подоланочку” від ноти *фа* і *ре*; покажи оплесками, щигликами або за допомогою шумових інструментів поступове прискорення та уповільнення темпу; візьми будь-який ударний інструмент і заграй за схемами: $p < f$, $f > p$, $pp < mp$, $mp > pp$, $p < mf > p$).

Заслугує схвалення намагання автора забезпечити засобами підручників інтеріоризацію музичних перцептивних процесів, для чого в навчальних книгах передбачені різні варіанти виконання завдань: а) з максимальним наближенням до предметних операцій (демонстрування рукою руху мелодії; її ритмічний супровід кроками, оплесками, вистукуванням або іншими рухливими діями; передавання голосом або під час музикування динамічних відтінків твору); б) без предметних дій, але з опорою на схеми, які моделюють певні властивості музичних звуків, та за нотним записом. Названі варіанти навчальних завдань відповідають першому та другому етапу поступового переведу розгорнутих дій з розрізнення звуків на рівень суто слухового сприймання. Але ж третій етап цього переведу, який характеризується виконанням згорнутих перцептивних операцій без допомоги предметних дій та наочних засобів, у підручниках не представлений. Прикладом таких завдань може бути нотний запис учнями прослуханої мелодії з елементарними звуковисотними, метроритмічними й динамічними відношеннями звуків, тобто своєрідний музичний диктант. Доповнення цими вправами процесуального компонента досліджуваних підручників буде, на нашу думку, органічним і посилить їхню розвивальну функцію.

Додамо, що в організації музичного та фонетичного сприймання молодших школярів виявляються схожі тенденції. Особливо це стосується надання мовленнєвим і музичним звукам певної предметності за допомогою символічних моделей, реалізації поетапності формування перцептивних дій, однотиповості вправ і завдань з обстеження звуків різної модальності.

Висновки... Таким чином, підручковий фонд навчальної дисципліни „Музика” побудований з урахуванням найсуттєвіших закономірностей слухового сенсорного розвитку учнів початкової школи, але потребує розширення в аспекті урізноманітнення способів обстеження музичних явищ.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження можуть бути пов'язані з вивченням сучасного методичного забезпечення формування в учнів початкової школи музичних сенсорних процесів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Програми для середньої загальноосвітньої школи : 1–4 класи. – К. : Початкова школа, 2006. – С. 344–393.
2. Вивчення музики в 1–4 класах : навч.-метод. посіб. [для вчителів] / [Масол Л. М., Очаківська Ю. О., Беземчук Л. В., Наземнова Т. О.]. – Х. : Скорпіон, 2003. – 144 с.
3. Лобова О. В. Музыка : підруч. [для 2 кл.] / Ольга Володимирівна Лобова. – К. : Школяр, 2004. – 144 с.
4. Лобова О. В. Музыка : підруч. [для 3 кл.] / Ольга Володимирівна Лобова. – К. : Школяр, 2004. – 143 с.
5. Лобова О. В. Музыка : підруч. [для 4 кл.] / Ольга Володимирівна Лобова. – К. : Школяр, 2004. – 143 с.
6. Лужний В. М. Музыка : підруч. [для учнів 1-кл. чотириріч. поч. шк.] / Василь Михайлович Лужний. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 80 с.
7. Печерська Е. П. Уроки музики в початкових класах : навч. посіб. [для студ. вищ. пед. навч. закл.] / Елла Пилипівна Печерська. – К. : Либідь, 2001. – 271 с.
8. Ростовський О. Я. Методика викладання музики у початковій школі : навч.-метод. посіб. / Олександр Якович Ростовський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. – 215 с.

Анотація

И.А.Барбашова

Обеспечение музыкального сенсорного развития младших учащихся средствами школьных учебников

Характеризуется содержательный и процессуальный потенциалы учебников музыки в обеспечении слухового сенсорного развития младших школьников.

Ключевые слова: учебник, текст, иллюстрация, упражнение; музыкальное слуховое восприятие; свойства музыкальных звуков: высота, продолжительность, громкость, тембр; младшие школьники.

Summary

I.A.Barbashova

Providing of Musical Sensory Development of the Primary School Pupils by Means of School Text-Books

Substantial and process potential of music text-books in providing auditory sensory development of the primary school pupils is characterized in the article.

Key words: text-book, text, illustration, exercise; musical auditory perception; properties of musical sounds, height, length, volume, timbre; primary school pupils.

Дата надходження статті:

„31” серпня 2010 р.

УДК 371

Л.І.БІЛОУСОВА,

*кандидат фізико-математичних наук, професор
(м.Харків);*

Л.Е.ГРИЗУН,

*доктор педагогічних наук, доцент
(м.Харків)*

Проблеми модульного структурування навчальної дисципліни на засадах інтеграції наукових знань

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, зумовлюється необхідністю пошуку механізмів реалізації інтеграції наукових знань при модульному структуруванні навчальних дисциплін різних циклів підготовки майбутніх фахівців. В роботі проведено висвітлення проблем та технологій проектування модульної структури навчальної дисципліни на засадах інтеграції наукових знань. Наведено конкретні дидактичні процедури, що дозволяють реалізувати на практиці інтеграційний підхід до формування змісту сучасної вищої освіти.

Ключові слова: модульна структура навчальної дисципліни, інтеграція наукових знань, технологія проектування модульної структури навчальної дисципліни.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Проблеми добору та формування змісту освіти на всіх її рівнях завжди відносилися до найважливіших питань дидактики та актуалізували пошук шляхів оптимізації цього процесу з урахуванням вимог сучасного стану науки, інтеграції світової спільноти, постійних змін на ринку праці. Розглядаючи навчальні дисципліни як найголовніший засіб реалізації змісту освіти, вчені та педагоги-практики постійно опікуються проблемами їх якісного структурування з точки зору адекватного відображення в них структури і змісту відповідних наук із максимальним збереженням інтегративних зв'язків між ними.